

VOORUITGANG IN DE FILOSOFIE ?

Cornelis Verhoeven

1

Bij wijze van inleiding zou ik twee uitspraken met elkaar willen vergelijken die op het eerste oog weinig verschillen. De eerste is deze : 'de economie maakt vooruitgang' of 'het gaat goed met de economie'. De tweede is 'de filosofie gaat vooruit' of 'het gaat goed met de filosofie'. In beide gevallen gaat het om academische studies waarvoor veel of weinig belangstelling kan bestaan. Als ik zeg dat het goed gaat met de filosofie, zal menigeen aannemen, dat ik daarmee bedoel : de studie van de filosofie bloeit in die zin dat er veel belangstelling is bij studenten of dat er op dit moment meer mensen filosofie beoefenen dan vroeger. Als dat waar is, kan ik zeggen dat er vooruitgang is in de filosofie. Ik bedoel dan niet dat er grote en definitieve ontdekkingen worden gedaan op het gebied van de filosofie. Daar zullen de meeste mensen ook niet aan denken bij de uitspraak dat het goed gaat met de economie. En waarschijnlijk denken alleen heel verstokte economiedocenten daarbij aan grote aantallen belangstellenden voor de academische studie van de economie. Zonder verdere uitleg zal vrijwel iedereen die uitspraak opvatten als een mededeling over het groeien van de welvaart, de uitbreiding van het bedrijfsleven en de toename van het nationaal product en dergelijke zaken.

Stel nu, dat iets als 'wijsheid' bij filosofie hoorde op de manier waarop 'welvaart' met economie wordt verbonden, dan zou de mededeling 'het gaat goed met de filosofie' op een even vanzelfsprekende manier worden opgevat als een positief oordeel over het toenemen van de wijsheid bij een steeds groeiend aantal mensen. Dat zou inderdaad, lijkt mij, een vooruitgang in de filosofie zijn. Maar behalve dat die vooruitgang niet of nauwelijks te meten is, in tegenstelling tot die van de welvaart, denk ik ook dat nauwelijks iemand daarin geïnteresseerd is. En als het niet om wijsheid gaat, maar om vorderingen in het wijsgerig grondslagenonderzoek, komt de kritische vraag naar vooruitgang in de wijsbegeerte dan voort uit een gepassioneerde belangstelling voor de vorderingen op dat gebied ? Ik kan mij dat niet voorstellen en ik denk dan ook dat de vraag naar vooruitgang in de filosofie een indirecte manier is om te kennen te geven, dat filosofie eigen-

lijk maar onzin is en ook niet tot wijsheid leidt, zelfs of vooral niet als ze wordt beoefend op een academische manier.

2

Het is verleidelijk een vraag die niet al te welgevallig is, met een weder-vraag te beantwoorden, ze te corrigeren of in haar inspiratie te ontmaskeren. Op die manier kunnen we ons van een lastig probleem bevrijden.

Ik moet eerlijk bekennen dat de vraag naar iets als vooruitgang in de filosofie mij niet zonder meer welgevallig is, evenmin als bijvoorbeeld de vraag naar het nut van de filosofie, of van de poëzie of van de maneschijn, vergeleken bij alles wat bijdraagt tot het verminderen van de ellende in de wereld of het verhogen van de welvaart. Vragen van dat soort lijken ervoor gemaakt een hele apologie te mobiliseren.

Ik heb dus de neiging te vragen waar de vraag vandaan komt en te vermoeden dat zij wordt gesteld om bij het uitblijven van een prompt en duidelijk antwoord de allang gereed liggende en uit weinig wijsgerige bron geputte conclusie te trekken dat filosofie of grote delen van wat daarvoor doorgaat overbodig is en afgeschaft moet worden. Want wat geen vooruitgang boekt, raakt achterop, vooral in deze dynamische tijden, en is gedoemd te verdwijnen. En wat toch al gedoemd is te verdwijnen, kunnen we beter maar meteen afschaffen om plaats te maken voor wat wel nuttig is en vooruitgang boekt. Hoe die afschaffing in praktijk gebracht moet worden en of dat ooit verder komt dan een verbaal ritueel, is een andere vraag. Maar zó ongeveer kan de algemene regel geformuleerd worden waaraan in dit geval de filosofie wordt getoetst als het dubieuze aan het vanzelfsprekende of het zwakke aan het sterke. Filosofie of wat daarin niet vooruitgaat moet dus wel iets heel bijzonders zijn, wil zij verheven zijn boven de ijzeren wet van de vooruitgang. Wie dan ook de vraag naar de vooruitgang stelt, duwt daarmee alleen al de filosofie naar het randje van de afgrond : zij wordt voor het dilemma geplaatst zich ofwel daarin te storten ofwel onmiddellijk op te wieken naar hoger sferen om zich aan dit criterium te onttrekken. Een andere mogelijkheid laat het tyrannieke dilemma niet open.

Zo lijkt het althans, gezien vanuit de achterdocht die door de vraag kan worden opgeroepen. En voorzover die achterdocht onontkoombaar is, moet hij in elke poging de vraag enigszins te beantwoorden, een rol spelen, minstens in de vorm van enige interesse in de achtergrond van de vraag en het daarop gebaseerde dilemma. We nemen dan aan dat in de vraag niet zomaar twee disparate zaken op elkaar botsen, zoals bij domme vragen dikwijls gebeurt, maar dat er enige reflectie over filosofie en vooruitgang aan ten grondslag ligt.

In die interesse en dus ook in het antwoord gaat het hoe dan ook om de aard van wat vooruitgang heet, het eigen karakter van de filosofie en de vanzelf-

sprekendheid waarmee het een met het ander in verbinding wordt gebracht. Als dan zou blijken dat filosofie en vanzelfsprekendheid niet op goede voet staan met elkaar en dat meetbare vooruitgang een summum van slechte vanzelfsprekendheid is, zie ik geen kans om ondanks alle bereidheid tot genuanceerd denken en vriendelijk tegemoet komen het probleem op een elegante manier op te lossen. Toch zou ik, om te beginnen, graag iets verder willen gaan dan een verbaal schouderophalen.

3

Met dit alles heb ik niet willen beweren, dat het probleem helemaal van buiten af wordt opgedrongen, door skeptische, zuinige of modieuze buitenstaanders. De vraag kan namelijk ook irriterend zijn omdat ze van buiten af oprakelt wat binnen allang een smeulende kwestie is. Dan moet in het antwoord terdege rekening worden gehouden met die binnenkant en mag de steller van de vraag er niet zonder meer aanspraak op maken dat hij helemaal in zijn eigen taal wordt toegesproken.

Het probleem van de vooruitgang doet zich al voor in de oudste geschiedschrijving van de filosofie, in het eerste boek van Aristoteles' *Metaphysica*. Hij heeft het daar niet alleen nadrukkelijk over 'verder gaan', 'vorderingen maken' of 'voortschrijden' van het meer eenvoudige en vanzelfsprekende naar het meer ingewikkelde, (982 b 14) maar geeft er ook ondubbelzinnig blijk van dat hij zichzelf, in vergelijking met vroegere generaties, die nog maar stamelden, aanzienlijk meer verlicht voelt. En die voorgangers hadden zich in hun tijd al heel wat meer verlicht gevoeld dan vorige generaties en dan de massa van de tijdgenoten. Filosofie begint als een ontwaken en als een beslissende stap vooruit.

Hier is sprake van vooruitgang in drie betekenissen en het is van belang het onderscheid te benadrukken. In de eerste betekenis wordt 'vooruitgang' gezien als voortgang, voortzetten van de geschiedenis of kritisch aansluiten bij het verleden. In die zin zijn alle filosofen historici van de filosofie; zij reflecteren immers op het denken van voorgangers.

In de tweede betekenis is vooruitgang het effect van een persoonlijke vordering of pretentie. Waarschijnlijk is die eigen aan alle filosofen, geleerden en kunstenaars. Een beetje filosoof voelt zich al meteen een groot filosoof, het punt waarin de geschiedenis tot nu toe culmineert en vergeleken waarbij het voorafgaande maar stamelen en behelpen was. Op die manier voelt een beginnende schilder zich op zijn minst een geduchte concurrent van Picasso. Zonder de pretentie het heel ver te brengen, dus een grote vooruitgang te maken en iets nieuws te scheppen, schijnt het moeilijk te zijn van start te komen. Dit lijkt mij de meest redelijke verklaring van de arrogantie die we soms bij veelbelovende jongeren aantreffen.

Op een iets bescheidener schaal vinden we hetzelfde terug in het verdere verloop van de biografie van afzonderlijke filosofen. De rijpere filosoof vindt zich zelf misschien niet meer een betere filosoof dan al zijn voorgangers, maar waarschijnlijk toch iets beter dan de jeugdige hemelbestormer die hij vroeger was. Een afgestudeerde filosoof wordt met enig recht verondersteld vorderingen gemaakt te hebben ten opzichte van de eerstejaars, al is het maar in die zin dat hij bescheidener is geworden. Er is dus altijd wel een reden om daar waar sprake is van geschiedenis, ook van 'vorderingen' te spreken.

In deze laatste betekenis vooral wordt in de antieke filosofie met vooruitgang gerekend en gemeten. Er zijn erkende meesters en ijverige leerlingen. Er is bovendien een groei in de belangstelling, die een belofte van toenemende wijsheid inhoudt; en de filosofie maakt zich van steeds meer gebieden meester, totdat zij de pretentie krijgt bij de ware en meest gevorderde wijze geen 'verlangen naar wijsheid' meer te zijn, maar gerealiseerde wijsheid, de omvattende wetenschap omtrent al het goddelijke en menselijke. Een hogere opvlucht is niet denkbaar.

In de Stoa is het onderscheid tussen beginners en gevorderden ('prokoptontes') van doorslaggevend belang en is de mate van vordering een punt van nauwgezetheid dagelijks gewetensonderzoek. De volmaakte, meest gevorderde wijze staat aan het einde van een lange weg waarop de trajecten zorgvuldig door mijlpalen gemarkeerd zijn. Er is een bijna tyrannieke dwang tot vooruitgang en meten daarvan. En, wat van belang is in dit verband, die dwang komt voort uit de filosofie zelf en wordt haar niet van buiten af opgelegd: hij is een effect van de eros zelf die de filosofie voortdrijft, weg uit de grot, omhoog op de lijn naar wat het zijn voorbij is.

4

Waarschijnlijk valt deze vordering niet samen met wat in de vraag naar vooruitgang wordt bedoeld en ging het ook Aristoteles niet alleen om vorderingen die zich tot het persoonlijk leven en denken van een individuele filosoof beperken. Voor hem is de filosofie, inclusief de wijsheid waarnaar zij streeft, al grotendeels een academische aangelegenheid geworden. Als hij het heeft over 'mensen van nu' en 'hedendaags onderzoek' bedoelt hij daarmee toch wel dat er een vooruitgang is over de hele linie — waarin hij dan toevallig voorop loopt — ten opzichte van de vorige generaties. Zeker in dit, voor hem belangrijke, opzicht deelt hij niet de pessimistische visie die vaak bij Griekse denkers wordt aangetroffen en waarin de gang van de mensheid als een neerdalende lijn wordt gezien.

Hij heeft het dan over de filosofie zelf, niet over de manier waarop iemand die beoefent, dus over een filosofie die zich als een vak geconstitueerd heeft en bepaalde resultaten bereikt heeft die voor definitief en algemeen geldig

worden gehouden. Meetbare vooruitgang is het boeken en opslaan van die onbetwistbare resultaten. Het gaat daarbij niet om persoonlijke bevindingen of om verklaringen die aardig passen in het systeem van een filosoof en daarbuiten nergens op slaan, maar om resultaten die definitief zijn, dus onafhankelijk van personen kunnen voortbestaan, die voortaan tot een vast bestand van filosofische verworvenheden behoren en aan een volgende generatie overgedragen kunnen worden, zodat haar de ellende bespaard blijft opnieuw te moeten beginnen of in dezelfde fouten te vervallen. Echte kennis is doceerbaar en doceerbaarheid is ook bij Aristoteles een toets van de vooruitgang in de kennis. "De wetenschap die de oorzaken beschouwt, is in hogere mate in staat uit te leggen" (Met. 982 a 28-29).

Ik laat het nu even bij deze beschrijving. Vooruitgang in deze vierde betekenis van het woord is te meten aan een bijdrage tot een cumuleerbaar, kapitaliseerbaar en overdraagbaar bestand aan kennis. Ik denk dat ik met deze omschrijving vrij aardig op de lijn van Aristoteles zit en tegelijk niet al te pijnlijk in strijd raak met wat toonaangevende, vooraanstaande en voortgeschreden wetenschapsfilosofen en -politici van nu daarover zeggen.

Die strijd zal niettemin moeilijk te vermijden zijn, wanneer ik nu de filosofie omschrijf als de instantie die uitgerekend vraagtekens zet bij alles wat zich als vanzelfsprekend en definitief aandient, inclusief de vooruitgang, die dus a priori ook niet wil weten van definitieve resultaten en dogma's en altijd vraagtekens zet bij systemen. En ik meen, dat zo'n omschrijving enige juistheid heeft, vooral wanneer we haar enten op de geschiedenis van de filosofie waarin gewoonlijk de voortgang hierin bestaat dat het definitieve voorlopig en de vanzelfsprekendheid voorbarig blijkt te zijn.

5

Het geloof in de vooruitgang en het daarop gebaseerde hanteren van een cumulerend resultaat als maatstaf moet na de vroege voorzet van Aristoteles ontstaan zijn in een voor de generalisering van optimistische verwachtingen en triomfantelijke zekerheden gunstige periode. Ik denk, zonder overigens aan dit vraagstuk een historisch onderzoek gewijd te hebben — daarom denk ik het alleen maar —, dat het in de achttiende eeuw vanuit andere en zich sneller ontwikkelende sectoren in de cultuur op de filosofie moet zijn overgeslagen.

Hoe dit in zijn werk gegaan is, doet hier nu minder ter zake, maar ook bij deze ontwikkeling moet, zoals bij Aristoteles, een opvatting van filosofie als hoogste en meest systematische wetenschap, gecombineerd met het samenvattende begrip van 'wij mensen van nu', een functie gehad hebben. In toenemende mate is 'de mensheid' subject van haar eigen geschiedenis geworden en geschiedenis tot datgene dat door mensen collectief en volgens hun eigen bedoelingen wordt

gemaakt. Het geloof in de vooruitgang is een hernemen van het streven naar vordering met een groter, meer gedifferentieerd en minder grijpbaar subject, de mensheid als geheel.

Niet zozeer het individuele leven is hierbij van belang en de vergelijking daarvan met een vroegere fase in datzelfde individuele leven, als wel de technische, maatschappelijke, wetenschappelijke en culturele verworvenheden van de mensheid in een bepaalde periode en een vergelijking daarvan met die van een vorige periode. Met elke generatie wordt de mensheid in deze visie meer volwassen en ook meer gecompliceerd. Gezien vanuit die gecompliceerdheid krijgt het verleden, dat tot nu toe vaak als norm en voorbeeld diende, ook in de renaissance, veel duidelijker een aspect van primitiviteit. De Verlichting is het besef of de illusie van een collectieve vooruitgang per generatie, door middel van een technische en intellectuele ontwikkeling waaraan in beginsel iedereen deelneemt en waarvan de opeenhoping dus ook neerkomt op spreiding in steeds wijder wordende kringen. Want 'algemeen geldig' gaat nu ook betekenen 'voor iedereen begrijpelijk te maken'. Dat is de vertaling van een eis die ook Aristoteles aan echte kennis stelde.

6

Een voorwaarde voor de vorm van vooruitgang die hiermee in zicht komt, lijkt het geloof in de opvoedbaarheid van het mensdom te zijn. Dat is dan ook een van de dogma's van de verlichters en van alle lateren die op dit geloof steunen. Maatschappelijke veranderingen vertegenwoordigen pas een vooruitgang wanneer zij het effect zijn van een gedeeld inzicht. Ook de vorderingen van het collectieve subject moeten gestimuleerd en gemeten kunnen worden.

Hiervoor is nodig dat zij op rekening komen van dat subject zelf en onafhankelijk zijn van een macht daarbuiten, van welke aard die ook mag zijn, goddelijk of politiek. Wat louter een gunst is, daaraan kunnen we niet werken, dat kunnen we niet echt ons bezit noemen en daar kunnen we ons niet op laten voorstaan. Bij vooruitgang hoort het geloof in de maakbaarheid van samenleving en geschiedenis, dat ook nu nog kenmerkend is voor progressiviteit.

Zo is het te begrijpen dat in een van de eerste geschriften van het vooruitgangsgeloof, *Die Erziehung des Menschengeschlechts* van Lessing, een indrukwekkende poging wordt gedaan tot saecularisering van de waarheid, dus een poging om via de gelijkstelling van geopenbaarde waarheid en rationaliteit de hele waarheid te brengen binnen het bereik van de menselijke rede en tot voorwerp van uitleg en discussie te maken. De opvoeding van de mensheid is het proces waarin die gelijkwording plaats vindt. En dat gebeurt niet plotseling of bij wijze van wonder, maar in fasen: aan de historische fase is het proces van de vooruitgang af te meten. Wat in fasen verdeeld wordt, heeft dus het voordeel dat

het niet begrepen hoeft te worden en toch te meten is.

Hier geldt voor de mensheid als subject wat bij Plato en Aristoteles het hoogste doel van het filosoferend individu is: gelijk te worden aan de goden. Vooruitgang als maatstaf is de mate waarin mensen zich de geschiedenis toe-eigenen en zich meester maken van de natuur en van hun eigen lot. Het is dus niet een geschenk van de goden of een toevallige conjunctuur van de geschiedenis die om onnaspeurbare redenen een opgaande lijn vertoont, maar een verovering die stelselmatig en volgens plan wordt uitgevoerd. Vooruitgang wordt in hoge mate geïdentificeerd met voortgang, voorspelbare uitvoering van een programma. Het is nauwelijks nog denkbaar dat iets niet rechtstreeks met vooruitgang in verband gebracht zou worden, wanneer het ertoe bijdraagt gebeurtenissen, processen, 'voortschrijdingen' dus, volgens plan te laten verlopen. Het woord 'gebeurtenis' klinkt al bijna conservatief omdat het invloeden van buiten af lijkt te suggereren. Voor bureaukraten moet de vooruitgang dus een gezegende uitvinding zijn.

7

Het is bekend genoeg dat dit model niet zozeer teruggaat op de antieke aanzetten in een zuivere contemplatieve filosofie als wel op de successen van de natuurwetenschap, de meest verregaand gesaeculariseerde vorm van kennis, die op haar beurt haar dynamiek ontleent aan twee zaken waarop de filosofie niet trots hoeft te zijn en waardoor zij zich nu misschien wat al te gretig laat concurreren.

De eerste is volgens deskundigen de verbinding die de natuurwetenschap aangaat met de wiskunde, een discipline die zich vanouds, ondanks de bemoeienissen van Plato, buiten de filosofie om ontwikkeld heeft en die zich er blijkbaar voor leent snelle en meetbare vorderingen te boeken. Wiskunde is het terrein van de spectaculaire jeugdige genialiteit en de ondubbelzinnige helderheid.

Lange tijd hebben wiskundige stellingen het model geleverd voor onwankelbare en veelbelovende zekerheid als resultaat van gedisciplineerd en nauwkeurig denken. Met die zekerheid moest de filosofie de concurrentie aangaan en daaraan moest zij zich spiegelen. Wat op wiskundige manier of naar wiskundige trant was bewezen, dat kon gelden als een definitief resultaat en als een mijlpaal op de weg van de vooruitgang. Achteraf is het niet zo duidelijk, dat een werk als de *Ethica* van Spinoza nu uitgerekend hierdoor zo imponerend is, dat het aanleunt tegen een consequent mathematische betoogtrant. Het wordt hierdoor eerder dateerbaar en typerend voor een bepaalde tijd of mode dan eeuwig. Wat in Spinoza imponeert, is naar mijn mening consequentie in een heel andere zin, namelijk samenhang tussen leven en leer.

Daarbij maakt de Cartesiaanse verbinding van fysica en meetbaarheid of

uitgebreidheid het aanleggen van kwantitatieve maatstaven voor eeuwen lang bijna tot een vanzelfsprekendheid. Meetbaarheid zelf wordt tot een maatstaf. Wat is, is kwantitatief en meetbaar; wat niet meetbaar is, is er niet. Waar is dan de vooruitgang, als hij niet meetbaar en in getallen uit te drukken is? De conclusie ligt tezeer voor de hand om waarschijnlijk te zijn.

8

De andere impuls van de natuurwetenschap waarop de filosofie zich niet zonder meer kan beroemen, is dat zij zich in toenemende mate losgemaakt heeft uit de omarming van de filosofie, het experiment heeft verkozen boven het diep nadenken met het blote hoofd en het technische experiment boven de verbale formule. Zij is daardoor totaal van karakter veranderd en vertegenwoordigt een heel andere, meer saeculiere kijk op de werkelijkheid.

De voorstelling dat de geordende wereld een machine is, dus een tot in details verklaarbaar maaksel, krijgt in het tijdperk van een beginnende techniek een bijzondere aantrekkelijkheid, niet alleen bij de theologiserende metafysici die het woord 'machine' als metafoor gebruiken voor alles wat volgens een plan gemaakt is, maar ook bij de ingenieurs die machines construeren en daarmee de geschiedenis veranderen. De machine is in hun ogen niet zomaar een vernuftig maaksel, speelgoed, toppunt van verklaarbaarheid en metafoor – wat zij allemaal is in de ogen van de contemplatieve denkers – maar vooral een middel om de productie te verhogen en de snelheid op te voeren. Zij levert een bij uitstek meetbare vooruitgang.

In tegenstelling tot de natuurwetenschap is de filosofie grotendeels buiten deze ontwikkeling gebleven. Wanneer die dus eventueel tot fatale gevolgen leidt, hoeven die niet op de filosofie verhaald te worden. Het lijkt mij dan ook dubieus wanneer Heidegger telkens weer een rechtsstreekse verbinding legt tussen de negatieve aspecten van de technologie, waar bij hem nogal gauw sprake van is, en de westerse metafysica. De technologie is geen voortzetting van de metafysica, maar een ontwikkeling die zich daarvan losgemaakt heeft en waar de filosofie niet aan te pas is gekomen.

Intussen keert die ontwikkeling zich wel min of meer tegen de filosofie in de vorm van een kritische vraag naar haar nut of haar vooruitgang. En de geschiedenis lijkt op die vraag een paradoxaal antwoord te geven: van vooruitgang in de filosofie is overal daar sprake, waar een bepaalde wetenschap zich als afzonderlijke en zelfstandige discipline losmaakt van de filosofie en haar eigen vooruitgang gaat. In die, vrij letterlijke, zin kunnen we de filosofie de moeder van de wetenschappen noemen, namelijk als de bodem waaraan zij ontgroeien. De filosofie boekt vooruitgang in de dochters die het huis uit gaan.

Wat van de natuurwetenschap is gezegd, geldt ook voor later zelfstandig

geworden wetenschappen als economie, paedagogiek, psychologie, sociologie, logica, delen van de taalfilosofie, polemologie, onderwijskunde en andere terreinen van onstuitbare vooruitgang, kwantificerende triomfen of alleen maar gesubsidieerde woordcombinaties. De vooruitgang van de filosofie schijnt samen te vallen met haar aftakeling, zodat de vraag naar die vooruitgang wel op het juiste moment wordt gesteld. Een mogelijk antwoord is dat niemand weet wat die moeder nog aan leven kan voortbrengen, als ze niet voortijdig van kant gemaakt wordt. We kunnen hooguit zeggen, dat daarvan geen programma beschikbaar is.

9

Excuseer mij, ik liet mij even meeslepen en zag een obstakel over het hoofd dat zich intussen wel degelijk voordoet, juist dank zij een onstuimige vooruitgang. We hoeven ons immers niet al te zeer te verdiepen in al die driftig progrediërende wetenschappen om te weten dat de triomf van de vooruitgang wel wat minder luidruchtig geworden is dan — om in termen van vooruitgang te spreken — een generatie geleden het geval was. Ook op dit gebied gaat de skepsis haar heilzaam werk verrichten.

Eén opgelost probleem blijkt een heel kluwen van nieuwe problemen aan het licht te brengen. Hoe dichter we bij een oplossing lijken te staan, des te langer en moeilijker blijkt de weg daarheen te zijn; en wat op het eerste oog definitief en vanzelfsprekend leek te zijn, blijkt dat allerminst te zijn. De geschiedenis van de wetenschappen die het voorrecht hebben vooruit te gaan, is een aaneenschakeling van soms luidkeels uitgesproken vergissingen, om niet te zeggen: een schroothoop van afdankers. Vooruitgang blijkt ook afschrijving te zijn. Niet alleen een ver en primitief verleden wordt hierdoor getroffen, maar ook de dag van gisteren. En wat een blik in het recente verleden leert, kunnen we niet zomaar uit het hoofd zetten als we ons een voorstelling proberen te maken van de naaste toekomst. Die blik leert, kort gezegd, dat de raadsels toenemen met de vooruitgang.

Het vroegtijdig wegvallen van wat definitief leek en met trompetgeschal verkondigd werd als een nieuwe en glasheldere vanzelfsprekendheid, inspireert op zijn minst tot een andere en minder triomfalistische opvatting over de vooruitgang en de maakbaarheid van de wereld, maar ook tot een terugkeer naar de filosofie als een vraag naar de geldigheid van als fundamenteel aanvaarde inzichten en als positief beschouwde waarden. Meer dan ooit buigen de wetenschappen zich over de wijsgerige betekenis van hun grondslagen en over het ethisch gehalte van wat de technologie teweeg brengt. Dat is zelfs in zo hoge mate het geval dat de filosofie nu, in de schaduw van haar dochters, lijkt te worden tot louter grondslagenonderzoek en wetenschapsfilosofie. Dat is dan een nieuwe

vooruitgang. Uit een oogpunt van emancipatie, ook een vorm van vooruitgang, lijkt mij dat niet een onverdeeld gunstige ontwikkeling, al deelt de filosofie op deze manier opnieuw in de glorie en het prestige van technologie en wetenschap, ongeveer zoals ze in de middeleeuwen de dienares van de theologie mocht zijn.

10

Mogelijk heeft nu ook het begrip vooruitgang zelf iets van zijn nogal tyranniek geworden vanzelfsprekendheid verloren en kan er ruimte komen voor andere criteria als grondigheid, vakmanschap en zulke kwaliteiten die meer te maken hebben met individuele talenten en prestaties dan met een aantoonbare vooruitgang over de hele linie. Misschien kunnen in deze situatie ook andere aspecten van vooruitgang aan de orde komen.

Dit lijkt mij dus het juiste moment om mij eindelijk eens af te vragen, waarom er toch een zo merkwaardige selectie plaats vindt bij de kritische vraag naar vooruitgang en waarom de vraag naar vooruitgang in de filosofie op het eerste oor zoveel pienterder klinkt dan die naar de vooruitgang in bijvoorbeeld literatuur of schilderkunst. Misschien wordt ook die vraag wel gesteld, maar zij zal eerder met een schouderophalen afgedaan worden, omdat zij te duidelijk voorkomt uit gebrek aan kennis of interesse.

Een mogelijk en voor de hand liggend antwoord is dat het in het eerste geval om wetenschap en in het tweede geval om kunst gaat, en dat wetenschap een collectief subject heeft, terwijl kunst een individuele aangelegenheid is. Dat antwoord is niet zo bevredigend, omdat het uitgaat van a priori's en vanzelfsprekendheden die een nader onderzoek verdienen. Een daarvan is een absolute scheiding van kunst en filosofie, een andere is de identificatie van filosofie en positieve wetenschap.

Als vooruitgang de grote ernst in de huidige maatschappij vertegenwoordigt, mag de filosofie zich een beetje geveid voelen, wanneer zij door de vraag naar haar vooruitgang daarbij betrokken wordt en kan de kunst zich beklagen dat zij als een willekeurige en onhistorische versiering of liefhebberij buiten deze discussie over ernstige zaken gehouden wordt. Van de andere kant zien we dat ook de filosofie en zelfs de strenge wetenschap als een kunst beoefend kan worden en dat lijkt ook het geval te zijn bij de beste vertegenwoordigers daarvan. Evengoed wordt kunst beoefend met een ernst, een nauwkeurigheid en een pretentie die passen bij wetenschappelijk onderzoek.

Verder kan ook de kunst iets als definitieve resultaten opleveren in de vorm van meesterwerken die het laatste woord hebben en waaraan niets toe te voegen of af te dingen valt. Hetzelfde kan gezegd worden van bepaalde wijsgerige werken als bijvoorbeeld, nog een keer, de *Ethica* van Spinoza, die alles heeft van een perfect kunstwerk. En op het moment dat dit mogelijk is of zelfs

door de kwaliteit van een werk wordt afgedwongen, valt elke vraag naar vooruitgang door de mand als een armzalige uiting van misplaatste pedanterie. Vooruitgang in de zin van programmeerbare cumulatie van definitieve resultaten is een dubieus criterium.

Tegenover de hoogtepunten uit de geschiedenis van de filosofie doet de vraag naar vooruitgang in de filosofie zich evenmin voor als de vraag naar vooruitgang in de literatuur zich aandient tegenover literaire meesterwerken. 'Vooruitgang' is een woord waarmee wij op zo'n moment niet uit de voeten kunnen, omdat juist de onvergelykbaarheid kenmerkend is voor wat wij als een meesterwerk of hoogtepunt ervaren. Het concurreert nergens mee en stelt zijn eigen normen.

Dit zou ook kunnen betekenen, dat de vraag, hoe scherpzinnig zij ook mag klinken, uiteindelijk thuis hoort in de laagvlakte, in een achterhoede, in het gevecht om de hiërarchie onder volgelingen en bij bureaukratische instanties die alleen maar uitwendige criteria kunnen hanteren. Wie niets presteert, kan nog altijd in vooruitgang geloven, in methode, in programma's, in strategieën, in getallen, in vrijwel alles wat niets met filosofie te maken heeft.

11

Komt de filosofie misschien hierin overeen met de literatuur dat zij meer een product is van de menselijke situatie dan van de geschiedenis en dat zij vanaf haar begin daar is waar zij moet zijn en waar ze altijd moet blijven? Hoeft zij niet van haar plaats weg te lopen, omdat zij geen carrière hoeft te maken? Er is, zoals ik al zei, een omschrijving denkbaar waarin de filosofie niet meer en niet minder is dan geradicaliseerde verwondering, hardnekkig vragen, kritiek en skepsis ten opzichte van alles wat vanzelfsprekend lijkt en zich ontwikkelt tot dogma en triomfantelijke zekerheid. Dat gezichtspunt is door de hele geschiedenis van de filosofie heen aanwijsbaar, vanaf het Griekse begin in de saecularisatie van een mythisch wereldbeeld tot haar moderne aandacht voor grondslagen. Het is daar minstens even legitiem aanwezig als de lust in het ontwerpen van alles omvattende systemen en het mag bij nader inzien ook niet minder bescheiden en hemelbestormend genoemd worden.

De filosofie is vanuit dit gezichtspunt minder het opbouwen dan het afbreken van systemen en haar vooruitgang is eerder te meten aan een destructie van de naïeve vanzelfsprekendheid dan aan een gecumuleerd bestand aan definitieve inzichten dat zij zou helpen aan te leggen. Wat geschiedenis maakt in de filosofie, bijvoorbeeld het onderscheid tussen denken en uitgebreidheid van Descartes of de Copernicaanse wending van Kant, breekt ook een deel van de geschiedenis af en werpt de filosofie terug op haar uitgangspunt in de menselijke situatie of het confronteert haar met haar mogelijk einde, zoals de ontwikkeling

van de zelfstandige wetenschappen dat doet. Een definitieve filosofische verworvenheid is iets onfilosofisch en kan dus bezwaarlijk als een bijdrage aan de vooruitgang van de filosofie beschouwd worden.

Vanuit dit standpunt kunnen we zeggen, dat de geschiedenis van de filosofie louter uitstel en opschorting is of zelfs een aan het heroïsche grenzende poging elke schijn van vooruitgang te voorkomen. Op zijn minst moeten we toch constateren, dat kritiek op en destructie van wat vanzelfsprekend is geworden, in de geschiedenis van de filosofie even intens en legitiem aanwezig is als de pogingen tot systematiek en constructie. De vooruitgang als de triomf van de vanzelfsprekendheid van een systeem verdient dus wel enige filosofische achterdocht.

12

Het begint erop te lijken alsof de filosofie helemaal geen geschiedenis heeft en eeuwen lang alleen maar wat gezoem geproduceerd heeft rond een nulpunt, zonder ooit van start te komen. En wie iets als vooruitgang als een criterium aanlegt bij de beoordeling van alles wat geschiedenis heeft, moet haast wel tot zo'n conclusie komen, tenzij hij het afstotingsproces waardoor afzonderlijke wetenschappen zich losmaken uit de filosofie, als een vooruitgang van de filosofie zelf beschouwt.

Maar identificeren wij zo niet al te gemakkelijk vooruitgang en geschiedenis? Zoals het voorbeeld van de literatuur laat zien, is vooruitgang in de zin van cumulatie van overdraagbare kennis niet de enige maatstaf die we kunnen aanleggen bij het beoordelen van cultuurhistorische gegevens. Ondanks een eventuele afwezigheid van aanwijsbare en te meten vooruitgang hebben filosofie en kunst evengoed een rijke geschiedenis als de natuurwetenschap. Maar de filosofie valt daar in hogere mate mee samen dan de wetenschap, haar verleden is langer actueel, omdat zij van meet af aan daar is waar zij moet blijven. Historische veranderingen voltrekken zich voor een groot deel buiten haar om en het is niet haar duurste plicht daar achter aan te lopen. Daar staat tegenover dat de implicaties van haar oorspronkelijke situatie zo elementair en gevarieerd zijn, dat zij in haar ontplooiing onmogelijk één lijn kan volgen. De ontwikkeling van de filosofie en wat zij teweeg brengt is eerder te vergelijken met een uitwaaiering dan met een tocht naar boven waarbij alles achtergelaten wordt.

Een historische filosofische tekst is dan ook niet te dateren op de lijn van de geschiedenis aan de hand van een schaal van de vooruitgang, zoals dat misschien wel het geval is met een natuurwetenschappelijke theorie, maar aan de hand van zaken als stijl, maatschappelijke context, trant van polemiseren en andere kenmerken die zich vanuit een historische omgeving, inclusief de ontwikkeling van de wetenschappen, opdringen. Ook de graad van optimisme met be-

trekking tot een mogelijke vooruitgang is zo'n kenmerk.

De geschiedenis van de filosofie is dus ook afleesbaar aan de som van al die dingen die in een bepaalde periode de illusie wekken dat er een einde komt aan het uitstel en dat er een definitieve verworvenheid in zicht is, de ideale staat, de Verlichting, de bevrijding van het proletariaat, de kwantitatieve aanpak, de enig juiste methode, de technologie of wat dan ook. In elke periode heeft de filosofie de neiging haar hoop te stellen op iets anders dan haar eigen onbegonnen eindeloosheid. En ook aan het gebied waarop die hoop gefundeerd is, laat een filosofische tekst zich dateren. Soms zijn dat gebieden die van de filosofie losgeraakt zijn en vanuit een zelfstandige positie oordelen.

Als het nu gaat over de vraag naar vooruitgang, is er naar mijn mening duidelijk sprake van zo'n van buiten af opgedrongen criterium, wanneer we dat woord althans in zijn moderne zin verstaan. Nog niet zo heel lang geleden was dat bijvoorbeeld het gehalte aan psychologie, logische samenhang of maatschappelijke relevantie. Binnenkort zal het wel weer iets anders zijn; ik waag mij niet aan voorspellingen.

13

Tot nu toe heb ik het woord 'mode' zorgvuldig vermeden. Maar mode in de zin van 'mate waarin de filosofie zich laat bepalen door hedendaagse maatschappelijke en intellectuele stromingen' speelt in de filosofie en, mutatis mutandis, in de kunst een niet te onderschatten rol. Ik aarzel dan ook niet de vraag naar vooruitgang in de filosofie als een modieuze kwestie te kwalificeren en daarmee aan de poging erop te antwoorden het recht op enige frivoliteit toe te kennen, waarvan ik tot nu toe een gepast gebruik heb gemaakt.

Echt ernstige filosofen gaan op zulke vragen niet in, maar zetten koppig hun bespiegelingen over het zijn van de zijnden voort, ver van elk modieus gewoel en gekrakeel. En ze hebben gelijk, want behalve dat enige skepsis ten opzichte van het vooruitgangsgeloof geboden is, zijn zulke discussies eerder een poging om filosofen van hun werk af te houden dan een bijdrage tot wijsgerig inzicht.

Mode in de filosofie is een terreur van buiten af, en het is een zwakte van binnen uit daarop te reageren, uiting van het verlangen om toch vooral een bijde-tijdse tijdgenoot te zijn, een soepele partner in de discussie. In de kunst wordt deze zwakte onmiddellijk afgestraft doordat ze alleen maar leidt tot borrelpraat of tot de productie van op de maand nauwkeurig te dateren namaak en erbarmelijke kitsch. In de filosofie moet zij niet aangemoedigd worden, vooral wanneer zij snelle vooruitgang of carrière belooft.

Ik kom langs een vrij tijdrovende en overbodige omweg terug bij een uitgangspunt dat ik in mijn ijver om bij de tijd te zijn al bijna verworpen had, de omschrijving van vooruitgang als de vorderingen van individuele filosofen op de manier waarop ook in de kunst de vooruitgang gelokaliseerd moet worden in de ontwikkeling van de kunstenaar zelf.

Dat is een interne affaire. Het ontstaan van nieuwe technieken, methoden en hele wetenschappen is daarbij, in tegenstelling tot wat wij bij de natuurwetenschappen zien, hooguit van zeer secundair belang. De opkomst van schrijfmachines en tekstverwerkers bijvoorbeeld is een niet te onderschatten technische vooruitgang; maar we kunnen niet voetstoots aannemen dat zij ook een vooruitgang van de literatuur betekent. Daarvoor speelt deze ontwikkeling zich te ver af van het centrum waarin literatuur ontstaat. Ook met ganzeveer en kroontjespen kunnen meesterwerken geschreven worden; en het gebruik van een tekstverwerker blijkt niet automatisch hoge kwaliteit te garanderen, dus vooruitgang op het gebied waar het allereerst om gaat.

Het is bijna genant zulke banale opmerkingen te plaatsen. Mijn bedoeling is alleen duidelijk te maken dat vooruitgang in de filosofie allereerst een kwestie is van de kwaliteit van de filosofen en dat die persoonlijk is, zoals heel hun werk. Zij heeft weinig te maken met hedendaagse methoden en technieken of met buitenfilosofische eisen en problemen. De gedachte aan vooruitgang heeft bij filosofen, zoals waarschijnlijk ook wel bij kunstenaars, niet zozeer te maken met de filosofie in het algemeen als met de samenhang en diepgang van hun eigen werk. Vanuit zijn eigen werk bedacht Aristoteles dan ook dat er vooruitgang was in dé filosofie. Het geloof in die vooruitgang kan onmisbaar geworden zijn als prikkel of als inspirerende illusie, maar daarom levert het nog geen bruikbaar criterium. Zoals elk geloof kan het aanspraak maken op respect, maar niet op macht.

Voor zulke individuele vorderingen is een cultuur nodig waarin die vorderingen als zinvol geaccepteerd worden. Het ontstaan van zo'n filosofische cultuur zou de grootste vooruitgang van de filosofie zijn. Zij zou ook de inspirerende illusie in een wat barmhartiger licht plaatsen. Soms groeit iets tegen de verdrukking in, maar de regel is toch dat er voor groei een gunstig klimaat nodig is.

Op één belangrijk punt tenslotte moet ik daarom mijn conclusie uitbreiden en aansluiten bij wat ik in de inleiding heb gezegd. De persoonlijke vordering staat ook al bij Aristoteles in het kader van een vooruitgang bij een omvangrijker subject, de mensheid of de filosofie. Als er niet zinvol gesproken kan worden van

voortgang, wanneer de individuele vordering helemaal geen maatschappelijk gevolg heeft — wat iets anders is dan maatschappelijke relevantie — kan misschien wel met enig recht van voortgang worden gesproken in een situatie waarin meer mensen dan vroeger het geval was, deelnemen aan de filosofische discussie en cultuur. Daarbij kunnen we hun verwachtingen eventueel buiten beschouwing laten. Zo'n cultuur kan leiden tot meer aandacht voor fundamentele wijsgerige beschouwingen, maar ook tot consumptie van wijsgerige literatuur, tot een rijker innerlijk leven en tot wijsheid.

Ik denk dat deze deelname, buiten de individuele vorderingen om, bij uitstek de voortgang is waarnaar gestreefd moet worden. Er dienen zich parallellen aan. Zoals de uitvinding van de boekdrukkunst betekenis heeft voor de literatuur in die zin, dat zij die toegankelijk maakt voor meer mensen, of nog beter: zoals van economische voortgang bij voorkeur gesproken wordt, wanneer steeds meer mensen deelnemen aan de welvaart, eerder dan in een situatie waarin dezelfde mensen steeds rijker worden, dus eerder bij een spreiding van welvaart dan bij een cumulatie daarvan, zo zouden wij het ook een voortgang in de filosofie kunnen noemen, wanneer de publieke belangstelling voor en deelname aan een filosofische discussie toeneemt. Dat kan eventueel ook gebeuren zonder dat filosofie als academische wetenschap een onstuimige ontwikkeling doormaakt en voortgang boekt in de eerder omschreven betekenis. Ook bij 'voortgang in de economie' denken we, zoals ik al zei, niet allereerst aan een bloei van de economie als academische studie.

Zo'n voortgang in de zin van spreiding voldoet bovendien ook aan de strenge eis van meetbaarheid; hij is tamelijk nauwkeurig in getallen en grafieken uit te drukken. Als wij die getallen bezien en bijvoorbeeld het aantal afgestudeerde, dus tamelijk gevorderde, filosofen vergelijken met dat van een generatie geleden, kunnen we tot onze vertroosting ook bij de filosofie een aanzienlijke voortgang constateren, zij het misschien in een wat andere zin dan in de vraag bedoeld was. Maar iemand die een vraag stelt, moet ook bereid zijn iets te leren, dunkt me.

PERSONALIA

Cornelis Verhoeven publiceerde onlangs twee delen over de antieke Griekse wijsbegeerte : *Voorbij het begin* (Baarn, Ambo)

Alphonse de Waelhens is onder meer de auteur van *Le Duc de Saint-Simon* (Bruxelles, Publications de Saint-Louis); kort na zijn overlijden brachten zijn vrienden een hommage uit *Qu'est-ce que l'homme* (Bruxelles, Publications de Saint-Louis).

Friederich Nietzsche's verzameld werk verschijnt bij W. de Gruyter (Berlin).

Pieter Tijmes publiceerde *Over politiek valt met rede te twisten* (Amsterdam, Boom).

Jo Tollebeek is verbonden aan het Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek.

Binnenkort in DE UIL VAN MINERVA

Koen Raes, *Intersubjectiviteit en moraliteit*

Roger Burggraave, *Mijn verantwoordelijkheid gaat aan mijn vrijheid vooraf*

Cornelis Verhoeven, *Elegant construeren of de fenomenen volgen*

Pieter Tijmes, *De cultuurfilosofie van René Girard*

Roger Thibau, *Een interpretatie van Plato's Symposium*